

V prvih letih vojne, ko je delovanje političnih strank skoraj zamrlo, je prav Korošec-Krekova skupina znotraj SLS najbolj aktivna in tudi edina, ki se povezuje s hrvaškimi in srbskimi politikami, pa tudi z emigracijo in tako vodi široko akcijo za jugoslovansko združitev. Taka aktivnost je vodila v pospešen obračun znotraj SLS, ki ga je dokončno odločil v prid »mladih« nastop škofa Jegliča.

Znotraj tega razvoja nam avtor prikazuje tudi Krekovo idejno vlogo ter neumorno in drzno Koroščevo politično aktivnost, vse do njegovega nastopa z majniško deklaracijo 30. maja 1917 v dunajskem parlamentu, ki je sprožila široko deklaracijsko gibanje.

Deklaracijsko gibanje je pripeljalo do ustanovitve Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov (avgusta 1918), ter razglasitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Knjiga je pomemben prispevek k poznavanju razmer znotraj slovenskega katoliškega političnega tabora, še posebno, ker prikazuje vpetost slovenske politike v širši avstrijski prostor in razmerje političnih moči v dunajskem parlamentu. Postopno radikalizacijo stališč slovenskega katoliškega političnega tabora je avtorju uspelo tudi konkretno lepo prikazati z navajanjem vse ostrejših Koroščevih parlamentarnih nastopov, ko v zadnjih letih pred razpadom monarhije postane prvi zastopnik slovenskih nacionalnih pravic v parlamentu, po Krekovi smrti pa gotovo tudi zunaj njega.

V delu tudi ne manjka leposlovnih vložkov, ki v skladu s tezo, da je literatura najvernejše ogledalo družbe, pripomorejo k ponazarjanju zgodovinskega trenutka. Avtor tako na več mestih citira vodilne literarne duhove časa, Stefana Zweiga, Karla Krausa, Franza Grillparzerja in druge. Knjigo zaradi omenjenih lastnosti lahko zelo tekoče bere tudi bralec, ki je s tematiko manj seznanjen, kar je končno tudi zasluga prevajalca, ki ji je pri prevajanju iz nemščine dal tekoč in lepo berljiv slog.

Želimo si, da bi avtor Koroščevo politično pot spremljal še naprej v obdobje med obema vojnama, kot je nekoč tudi sam omenil.

Egon Pelikan

B o j a n B a l k o v e c: *Prva slovenska vlada 1918-1921*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992, 191 strani.

Za novejšo slovensko historiografsko produkcijo v zadnjih letih vsebolj postaja očitno, da pričinja svojo raziskovalno pozornost razširjati tudi na posamezna vprašanja, ki doslej ali še niso bila posebej obravnavana ali pa je zanje značilno, da so jih pred tem poglobljeno preučevali le redki avtorji. To lahko – tako kakor za druga obdobja – ugotovimo tudi za čas med obema svetovnima vojnama, ki se v slovenski narodni zgodovini veže na obstoj prve jugoslovanske državne formacije, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije). Ta čas je namreč po svoji vsebinski večplastnosti in problemski dinamiki izredno bogat in bo za zgodovinarje zagotovo še dolgo predstavljal zanimiv in v resnici zelo privlačen raziskovalni izziv. Slednje potrjuje tudi večje število doktorskih disertacij, ki so bile za obdobje 1918–1941 v zadnjih dveh letih obranjene na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Med dela, ki dodatno osvetljujejo čas med obema vojnama na slovenskih tleh sodi tudi knjiga Bojana Balkovca, Prva slovenska vlada 1918–1921, saj se avtor v njej pogloblja v vprašanje, katerega slovenska historiografska veda sistematičneje obravnava šele zadnje slabo desetletje. Gre za vprašanje slovenske upravne samostojnosti, ki so jo Slovenci preko svoje Narodne in nato Deželne vlade sprva še imeli v Kraljevini SHS, in ki jim je bila odvzeta še pred sprejemom centralistične in unitaristične vidovdanske ustave, 28. junija 1921. Vprašanje, ki ga avtor obravnava v svojem delu je za preučevanje položaja Slovencev znotraj prve jugoslovanske skupnosti pomembno, kajti preko njega lahko spoznavamo vso težo kasnejše ujetosti Slovencev v centralistični jugoslovanski državni ustroj, ki je slovenskemu narodu v času obstoja prve jugoslovanske skupnosti omejeval možnosti za svoboden in poln nacionalni razmah.

Svojo predstavitev delovanja samostojne slovenske državno-upravne oblasti v letih 1918–1921 avtor podaja v petih vsebinskih enotah (poglavjih), pri čemer v prvi po osnovnih historično-problemskih točkah prikaže prehod Slovencev iz Avstro-Ogrske monarhije v Kraljevino SHS, zaustavi pa se tudi pri fenomenu novembra 1918 obstoječe Države SHS. V drugem poglavju se nato osredotoči na nastop Narodne vlade SHS v Ljubljani (31. oktobra 1918), pojasni njeno sestavo, glavne delovne naloge ter oriše kompetenčno razmerje med njo in slovenskim Narodnim svetom v Ljubljani na eni ter zagrebškimi Narodnim Vijećem, vrhovnem organu oblasti v Državi SHS, na drugi strani. Nadalje obravnava odstop Narodne vlade, decembra 1918, in njeno zamenjavo z Deželno vlado, ki je nasproti Narodni vladi že imela bistveno manjše pristojnosti in ni več predstavljala docela samolastnega slovenskega organa upravne oblasti. Avtor predstavi sestavo in delovanje vseh petih Deželnih vlad (od februarja 1919 do avgusta 1921), ko je – 2. avgusta 1921 – upravo v Sloveniji prevzela Beogradu povsem podrejena t. i. Pokrajinska uprava, s čemer je Slovenija izgubila edini kolikor toliko avtonomen upravni organ. Avtor pri tem opozarja, da se je avtonomno upravljanje nekaterih področij na Slovenskem deloma obnovilo šele konec dvajsetih let, in sicer po volitvah v oblastne skupščine, januarja 1927. V naslednjem, tretjem poglavju obravnava avtor vprašanje sistema uprave, ki je bil v Sloveniji vzpostavljen v času delovanja Narodne vlade, opozarja pa tudi na posamezne konkretne upravne ukrepe Narodne in Deželne vlade v letih 1918–1921 (npr. pri oblikovanju občinskih svetov, l. 1918–1919 in pri pripravi občinskih volitev, l. 1920). V zadnjih dveh poglavjih, ki zajemata dve tretjini celotnega besedila, prehaja na obravnavo zunanjepolitičnega dela in dela posameznih resorjev Narodne in Deželne vlade. V četrtem poglavju se obširneje zaustavlja pri delovanju obeh vlad v zvezi z reševanjem koroškega in štajerskega vprašanja ter glede Primorske in Prekmurja, pri čemer je važna njegova ugotovitev, da je bila Narodna in kasneje Deželna vlada v reševanju teh vprašanj samostojna, vendar pa »te samostojnosti ne moremo pripisati neodvisnosti njene zunanje politike od vlade v Beogradu, ampak je bila za to stanje kriva beograjska vlada, ki ni obvladovala celotne države in vseh njenih problemov.« (str. 65). V zadnjem, petem poglavju pa avtor pregledno predstavlja delo posameznih resorjev Narodne in nato Deželne vlade, in sicer na področju notranjih zadev, vojaških vprašanj, pravosodja, finančnega poslovanja, industrije, obrti, trgovine in javnih del, kmetijstva in prehrane, prometa,

socialnega skrbstva, šolstva, znanosti in kulture ter zdravstva. Iz avtorjeve predstavitve se vidi, da je takratna slovenska upravna oblast svoje delo dobro organizirala in da je obravnavala vrsto zelo pomembnih družbenih in političnih vprašanj – tako glede stavkovnega gibanja v letih 1918–1920, vojaške mobilizacije in demobilizacije, kot glede organizacije vojaškega sodstva, vprašanja davkov, carin in valute, vprašanja organiziranja slovenskega zdravstva itd. Žal možnost dokončno razviti in nadgrajevati lastno nacionalno državno–upravno strukturo Slovincem v Kraljevini SHS ni bila dana, saj kot avtor sam pravi – »pokrajinsko avtonomijo so začeli rušiti takoj«. (str. 20). Ostal pa je spomin na slovensko samoupravno sposobnost, dokazano na začetku bivanja slovenskega naroda v Kraljevini SHS in avtorjeva zasluga je, da nam je s svojo knjigo omogočil urejen vpogled v ta zanimiv segment novejše slovenske narodne zgodovine.

Jurij Perovšek

A l o j z i j N o v a k: *Črniška kronika* (Uredil Boris Mlakar). Goriška Mohorjeva družba, Katoliško tiskovno društvo, Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana, Gorica 1992, 309 strani.

Naslednje leto bo že 70 let, kar pošilja Goriška Mohorjeva družba Koledar in štiri knjige med svoje, v glavnem primorske bralce, da bi jih »učila, vzgajala, plemenitila in vlivala poguma«. Slednja postavka je bila v času nastanka Mohorjeve družbe, to je v času postopne krepitve fašistične totalitarne oblasti v Italiji še najpomembnejša, saj so bila prepovedana slovenska društva in časopisi. Italijanizacija ni prizanesla niti Mohorjevi družbi, kljub njeni verski usmeritvi. V letih 1934–1938 ji je uspelo izdati le skromen Koledar, v letih druge svetovne vojne še tega ne. Po vojni in razmejitvi pa v spremenjenih okoliščinah (število naročnikov je padlo skoraj na desetino), vztrajno nadaljuje svoje poslanstvo.

Srce Mohorjeve družbe so bili duhovniki. Tisti primorski duhovniki, ki jih posebej Bevkov Kaplan Martin Čedermac, predani veri in svojemu ljudstvu, disciplinirani, zato pa marsikdaj v »moralnih in verskih dilemah«. Slovenci smo se s Čedermacem seznanili najmanj preko osnovnošolskega obveznega branja, poznavanje dilem resničnih predstavnikov, kateri so predstavljali Bevku podlago za podobo kaplana Čedermaca, pa je bolj omejeno, tako lokalno kot tudi strokovno. Ti so namreč pisali spomine, pri čemer gre za predvojne spomine primorskih duhovnikov Jakoba Sokliča, Leopolda Jurce, Rudolfa Klinca. Spomini so zaradi svojega poljudnega pristopa zanimivo branje za širši krog bralcev, zgodovinarju pa bolj ilustrativno dopolnilo primarnim virom. Kronike pa so pisane z manjšo časovno distanco, zato verodostojnejše in s tem tudi za zgodovinarja uporabnejše. Prednosti kronike so se nedvomno zavedali tudi pri vodstvu Goriške Mohorjeve družbe, ko so se odločali za izdajo Črniške kronike. Avtor te je duhovnik, dekan v Črničah Alojzij Novak (1881–1968), ki je služboval v tej vasi v Vipavski dolini od 1914 do 1944. Kroniko – dnevnik začenja z majem leta 1940.